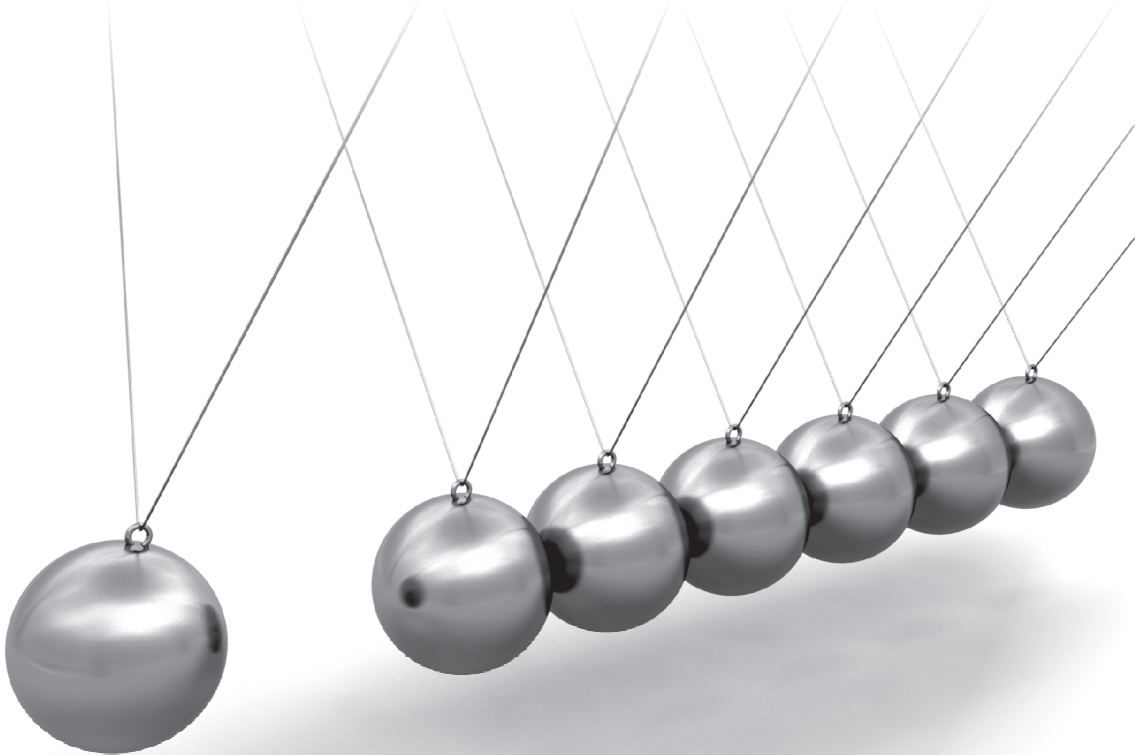

Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)

Синиша Мишић, Катарина Митровић (уредници)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

II ОШАСТИ

на тлу средњовековних
српских земаља
(епидемије – непогоде – глад)

Зборник радова

Синиша Мишић

Катјарина Мићровић (уредници)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

Пошасћи на њлу средњовековних српских земаља
(еџдемије – неџоде – ѓлаг)
Зборник радова
Синиша Мишић
Катарина Митровић (уредници)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

проф. др Драгољуб Марјановић
Филозофски факултет, Београд
проф. др Снежана Божанић
Филозофски факултет, Нови Сад
др Александар Узелац
Историјски институт, Београд

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-179-0

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Синиша Мишић, Катарина Мићровић*
Предговор
- 9 | *Синиша Мишић*
Глад у средњовековним српским земљама
– узроци и последице (прилог методологији истраживања)
- 23 | *Радиој Радић*
Јер таква глад би по свима крајевима
(Глад у српским земљама XIII–XV века)
- 43 | *Марко Шуица*
Османлијски јахачи апокалипсе
- 57 | *Јелена Мрђић*
Живети у средњем веку
– нека разматрања о стрепњама и страховима
од глади, болести и смрти
- 71 | *Марина Шћећић*
Лепра у српским средњовековним земљама
- 87 | *Катарина Мићровић*
Неколико цртица из живота
средњовековног Котора у доба куге
- 103 | *Дејан Јечменица*
Пословно-финансијски односи
цара Стефана Душана и Дубровчана у време црне смрти
- 117 | *Марија Којривица*
„Ушочишиће болесним и немоћнима“
– болнице и стационари под окриљем српских
средњовековних манастира
- 133 | *Дејан Рагичевић*
Природне непогоде на тлу Србије у светлу
археолошких података

Марина Штетић*

ЛЕПРА У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЗЕМЉАМА

Апстракт: Предмет рада је појава лепрозне заразе (губе) на простору српских средњовековних земаља, однос српских владара према лепрознима, постојање и начин организовања лепрозоријума као установа за изоловање заражених у градским срединама, као и присуство лепрозних у манастирским прихватилиштима намењеним особама са трајним телесним манама и оболелима од хроничних болести. Такође, сагледана је клиничка слика лепре на основу писаних извора и ликовних представа лепрозних, као и постојање одређених терапија за лечење губе.

Кључне речи: лепра, губа, проказа, лепрозоријум, српски средњи век

Лейра (стгрч. λέπρα, од речи λεπός – љуске) или *јуба* је древно хронично инфективно обољење коже пореклом из Азије, изазвано врстом штапићастиг бацила *Mycobacterium leprae*, откривеног тек 1871. године од стране норвешког лекара Хансена (Станојевић, 1953; Šercer & Grmek, 1969; Караџић, 1976; Scarbrough, 1991). На простору српских земаља у средњем веку лепрозна болест називала се *јуба* (стсрп. **гѢБА**), *лейра* (лат. *lepra*, **лепра**) или *јроказа* (стсрп. **проказа**), док је особа заражена овом болешћу означавана као *јубавац* (стсрп. **гѢВАЦ**, **гѢВАЦЪ**), *лејрозни* (лат. *leprosus*) или *јрокажени* (стсрп. **прокажени**) (Даничић, 1863; Станојевић, 1953; Катић, 1958; Катић, 1967; Катић, 1982; Катић, 1987; Катић, 1990; Ковачевић Којић, 1999; Радић, 2004). У српским изворима средњег века такође су употребљавани изрази

* Марина Штетић (1988) је научни сарадник у Центру за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Предмет истраживања је историја српског народа у средњем веку са оријентацијом ка историјској географији и привредно-социјалним односима. Истражује латинску грађу Државног архива у Дубровнику. Ел. пошта: marina.stetic@fbg.ac.rs

огѣбавити (се) (лат. *leprosare*) и **проказати (се)** (лат. *vulnare, ulcerare*) – израђавити се, осути се чиревима (Катић, 1987; Катић, 1989). Реч „губа“ на старословенском језику означава спужву, врсту гљиве рупичавке (**гѣба морска**), која изгледом асоцира на клиничку слику лепрозног обољења, услед чега је њено име постало синоним за лепру (Grmek, 1954; Катић, 1982; Катић, 1987). Под „проказом“ подразумевана су сва тежа хронична обољења коже (Катић, 1987; Катић, 1989), док се у писаним изворима до XIV столећа, као и у српском фресколикарству, најчешће односи на лепру (Марковић, 1995; Чанак Медић & Тодић, 2005; Гавриловић, 2008). У српским средњовековним изворима лепрозна болест означавана је и као **сѣхи неисцѣлни неѣоѣгъ**, – „сува неизлечива болест“ (Катић, 1989, стр. 428; Новаковић, 1912, 2005², стр. 464; Бубало, стр. 2001, 104) или **неѣоѣгъ проказънь** (Стојановић, 1927, стр. 150).

У средњовековном периоду лепра је поред куге представљала једну од најзаступљенијих и најстрашнијих заразних неизлечивих болести. Док се куга јављала у одређеним временским интервалима и периодично пустошила становништво, лепрозна болест је била константно присутна, ширећи се већим или мањим интензитетом и представљајући готово свакодневну претњу (Станојевић, 1953; Ковијанић & Стјепчевић, 1957). Лепра се преносила дужим непосредним контактом између здраве и заражене особе, продирући у кожу првенствено преко постојеће ране, убода или огреботине, али и преко здраве коже, а ређе и капљично и конгенитално, манифестујући се стварањем макула (мрља) и тубера (чворова) по читавом телу, као и љуштењем коже, док су ширењу заразе нарочито погодвали лоши хигијенски услови и густа насељеност. У средњем веку сматрало се да лепру могу узроковати и лош ваздух, покварена храна, као и генетска предодређеност (Šercer & Grmek, 1969; Караџић, 1976). Будући да се радило о заразној и неизлечивој пошаст, изоловање лепрозних наметало се као примарна и неизбежна санитарна мера, на чију се примену наилази већ у старом Вавилону и старозаветним списима (Трећа књига Мојсијева 13. 1–59; 14. 1–57, итд; Даничић & Стефановић Караџић, 1981; Ракић, 2002), у којим је губа представљена као божја казна за почињени грех (Мојсије IV 12. 9–10; Књига о царевима II 5. 20–27; Књига дневника II 26. 16–23), док су губавци сматрани „нечистима“ (Мојсије III 13. 1–59) (Даничић & Стефановић Караџић, 1981; Ракић, 2002).

До интензивнијег ширења лепре из азијских предела у земље Западне Европе дошло је у V веку, док су од друге половине VI столећа црквене и световне власти, у циљу сузбијања заразе и заштите остало дела друштва, оснивале својеврсне установе за смештај и строгу

изолацију оболелих, које су се називале *лејрозоријуми*. С обзиром на природу болести, лепрозоријуми на челу са старешином, задуженим за одржавање контакта између лепрозних болесника и осталог дела друштва, морали су бити подигнути изван градских средишта, док су лепрозни постајали једна од најкарактеристичнијих маргиналних група средњовековног друштва (Станојевић, 1953; Ковачевић Којић, 1999; Demaitre, 2007). Сматрајући да је боловао од губе, убогог Лазара из Јеванђеља по Луки и приче о раскалашном богаташу и просјаку (16. 19–31) римска црква прогласила је заштитником лепрозних (Даничић & Стефановић Караџић, 1981; Šercer & Grmek, 1969). По њему су се лепрозоријуми почели називати *лазарети*, док ће овај израз касније постати синоним за карантине, осниване првенствено за изолацију оболелих од куге (Ковијанић & Стјепчевић, 1957). У српским средњовековним земљама лепрозоријуми су, по узору на Византију и земље Западне Европе, спадали у групу установа типа *хоспитијалијум* (лат. *hospitium, hospitalium*), односно прихватилишта за сиромашне, особе са трајним телесним манама (слепе, хrome) и оболеле од неизлечивих хроничних болести (епилептичаре, паралитичаре, лепрозне итд.), које су се у неким случајевима називале и *сѣранојријемнице*. Поред установа овог типа постојале су и болнице у данашњем смислу речи, намењене искључиво за лечење (лат. *valetudinarium*) (Станојевић, 1953; Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Šercer & Grmek, 1969; Ковачевић Којић, 1999а; Гавриловић, 1999; Шупут, 1999).

На простору Балкана лепрозних је у IX веку засигурно било у Бугарској (Стојановић, 1927; Катић, 1958; Катић, 1967; Катић, 1990) и деловима Далмације (Grmek, 1954; Ковијанић & Стјепчевић, 1957), док су византијски владари током X и XI столећа посебно исказивали бригу о губавцима подижући лепрозоријуме у Цариграду (Катић, 1990; Scarborough, 1991; Кавало, 2006). У периоду крсташких ратова, почев од краја XI до XIV века, лепрозна зараза добила је пандемијски карактер, ширећи се по читавој Европи и балканским крајевима, како приморским, тако и континенталним (Jeremić & Tadić, 1938; Катић, 1958; Јиречек, 1978; Катић, 1990; Ковачевић Којић, 1999). Губавци су у средњем веку оличавали суштину људске беде, док је њихово ранама унакажено тело симболизовало страдање Христа, који је према јеванђељима и сам лечио лепрозне (Матеј 8. 2–4; 11. 5; Марко 1. 40–44; Лука 17. 11–19; Даничић & Стефановић Караџић, 1981; Ракић, 2002). У средњовековној Србији, као и у Византији, брига о прокаженима налазила се у великој мери у рукама владара, који су као божји представници на земљи чинили милосрђе, док су се лепрозоријуми у градовима издржавали захваљујући даривањима градског становништва (Јиречек, 1978; Кавало, 2006; Живковић, 2010).

Најраније сачуване вести о присутности лепрозне болести на простору средњовековне Србије потичу из друге половине XII века. Краљ Стефан Првовенчани (1196–1228) у житију свог оца бележи да је Стефан Немања (1166–1196) након одржавања сабора и осуде богумилске јереси протерао јеретике из српске државе, док је њихову имовину конфисковао разделивши је прокаженима и сиромашнима (Јухас Георгиевска & Мирковић & Башић, 1988, 71; Катић, 1958; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990; Жиречек, 1978; Ковачевић Којић, 1999; Радић, 2004). Крајем XII stoleћа основана је најстарија српска болница, коју је 1199. или 1200. године подигао Сава Немањић. Судећи према изворима с почетка XV века, у хиландарској болници, у којој су се лечили првенствено чланови манастирског братства, постојала су и одељења за смештај монаха, али и световних лица оболелих од лепре и осталих хроничних болести. Повељом од 15. октобра 1406. године Мара Бранковић је са синовима Гргуром, Ђурђем и Лазаром хиландарској болници приложила 100 унчи од прихода са трга у Хочи, истичући да даровани новац треба употребити за потребе немоћних, паралитичара (раслабљених), епилептичара (страдајућих од „свештеног недуга“), слепих, хромих, као и лепрозних, који су описани као они *имъ же кости съкроушише се и вьнѣ състава кстъ ствѣ нъихѣ изливають соухаго ради и неисцѣлнаго недуга* (Новиковић, 1912, 2005², стр. 464; Бубало, 2001, стр. 104; Катић, 1967, стр. 231; Катић, 1990, стр. 101; Гавриловић, 1999, стр. 54).

Према речима архиепископа Данила II, краљ Милутин (1282–1321) чинио је милостињу сиромашнима, странцима, слабима, хромима, слепима, али и губавима, који су долазили из свих градова, крајева, из многих села, као и из околних земаља (Мак Данијел & Петровић, 1988; Жиречек, 1978; Ковачевић Којић, 1999). У овом периоду лепрозних је сигурно било у Дубровнику, где су живели у лепрозоријуму у непосредној близини градских зидина на Пилама, а затим код Плоча (Јеремић & Тодић, 1938). У повељи бенедиктинској опатији Свете Марије Ратачке код Бара из 1306. године, краљ Милутин потврђује поседе дароване од стране своје мајке, краљице Јелене, наводећи да треба да служе и за *издржаванье стѣарих, слейих и хромих*, који су од манастира добијали храну и гардеробу (Марјановић Душанић, 2002; Спремић, 2005). У склопу ратачке опатије очигледно је постојало прихватилиште за сиромашне и хроничне болеснике, док о сигурном присуству лепрозних сведоче вести из каснијег периода (Катић, 1990). Половином XV stoleћа у манастиру се помиње болница (*spedal*) у којој су, поред сиромашних, болесних ходочасника и монаха, боравили и губави (Спремић, 2005).

Бригу о лепрознима у Србији исказивао је и краљ Стефан Дечански (1322–1331), основавши 1330. године болницу у близини манастира Дечани, односно прихватилиште за хроничне болеснике, које је једним делом служило и за смештај и изолацију губавих. Судаћи према речима Григорија Цамблака, писца *Житија Стефана Дечанског*, болница се налазила у шуми код некадашње цркве посвећене Св. Николи, заштитнику немоћних и болесних, удаљеној три стадија (528–546 метара) од манастира Дечана, отприлике око пола километра (Петровић, 1989; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990; Ђирковић, 1997; Ковачевић Којић, 1999а; Гавриловић, 1999). Новоподигнута болница, која је била уређена по узору на здравствену установу са лепрозоријумом при манастиру Христа Пантократора у Цариграду, имала је четири одељења организована за смештај и лечење великог броја оболелих од епилепсије, парализе, плућних болести, као и лепре. Особе оболеле од губе описане су као они који су имали „изједено лице узаврењем крви, пошто је месо отпало, и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију и разделили се од члановног састава“ (Петровић, 1989, стр. 69; уп. Катић, 1958, стр. 119; Катић, 1965, стр. 173–174; Катић, 1967; Катић, 1981, стр. 180; Катић, 1990, стр. 107–108; Гавриловић, 1999). Краљ Стефан Дечански обезбедио је и свакодневне потрештине за лечење и негу болесника као што су мекани и удобни лежајеви и мирисне мире. На чело болнице поставио је управника задуженог за бригу о болесницима, док је и сам обилазио оболеле (Петровић, 1989, стр. 70; Ковачевић Којић, 1999а). Речи лепрозног сликара Лонгина, који је 1577. године на икони Стефана Дечанског оставио запис о својој патњи, сведоче о присуству лепрозних и крајем XVI века (Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1981; Катић, 1990; Ракић, 2002; Радић, 2004).

Одређени подаци о постојању лепрозних у широј околини Дечана и осталим крајевима Метохије у средњем веку садржани су и у дипломатичкој грађи из прве половине XIV столећа. Према *Дечанским хрисовуљама* (1330. и 1330/1331) у међама села Чабић (данас истоимено село на левој обали Белог Дрима, југоисточно од Клине) налазио се *Губавчев њошок*, чији назив упућује на некадашње присуство оболелог од лепре у овом крају (Ивић & Ђрковић, 1976; Ивановић, 1954). У селу Сухогрлу (данас Суво Грло код Истока), у северном делу Метохије, краљ Душан је у периоду између 1336/1337. и 1343. хиландарском пиргу у Хрусацији даровао пола *Губавчевог винограда* (Ивановић, 2014), који је очигледно понео назив по свом ранијем власнику зараженом губом. Оснивајући манастир Св. Арханђела код Призре на 1349/1350. године, цар Душан је својој задужбини између осталог поклонио и „два млина на Песчину Богдана Губавца“ (Мишић

& Суботин Голубовић, 2003, стр. 91, 122; Катић, 1958; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990). Песчина је представљала потес у ближој околини Призрена, на реци Призренској Бистрици, на којој су очигледно биле смештене воденице (Мишић & Суботин Голубовић, 2003). Могуће је да су поменути млинови припали манастиру након што је извесни Богдан Губавац умро или су му били одузети након што је оболео од лепре и био смештен у неко од прихватилишта. Манастир Светих Арханђела поседовао је болницу са Црквом Светог Стефана у Призрену, коју је подигао краљ Милутин, мада је ова здравствена установа требало да служи искључиво за лечење. Будући да се у оснивачкој хрисовуљи изричито наводи да у манастирској болници не сме бити слепих и хромих, јасно је да лепрозни и други хронични болесници овде нису могли бити смештени (Мишић & Суботин Голубовић, 2003; Катић, 1981; Катић, 1990).

У другој половини XIV века кнез Лазар је у близини манастира Раванице (1381) подигао болницу за монахе, странце, као и „расслабљене“, односно особе оболеле од неизлечивих болести, мада о губавцима нема изричитих података (Грковић, 1993). О присуству лепрозних у Србији крајем XIV и првих деценија XV века говори Константин Филозоф, писац *Житија Стефана Лазаревића* (1389–1427), наводећи да је деспот увек био милостив према прокаженима: „хођаше свагда велика гомила прокажених које сам свагда храњаше и у ноћи њихове деснице (даровима) испуњаваше“ (Јовановић & Мирковић, 1989, стр. 117–118). Наведени цитат посредно сведочи и о томе да постојећа склоништа свакако нису могла да приме све лепрозне болеснике, већ су неки лутали улицама и путевима, живећи вероватно од просјачења и милостиње. Будући да се Стефанова дарожљивост надалеко прочула, Константин Филозоф даље бележи да је у Србију нагрнуло мноштво, прокажених из приморских и бугарских земаља. Након одређеног времена толико су се осилили да су почели да узнемиравају и пљачкају грађане, дошавши у сукоб и са самим управницима градова, због чега су на крају морали бити протерани и из српске државе (Јовановић & Мирковић, 1989; Јиречек, 1978; Катић, 1958; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990; Ковачевић Којић, 1999; Радић, 2004).

О порасту броја лепрозних и њиховом протеривању из приморских крајева током прве половине XV века, који помиње писац *Житија десијота Стефана*, речитије говоре подаци са дубровачке територије. Будући да су се лепрозни толико намножили, дубровачке власти су септембра 1413. године наредиле истеривање свих губаваца (Јерemić & Tadić, 1938; Катић, 1990; Радић, 2004), док је првих месеци 1438. у Дубровник нагрнуо већи број лепрозних који су свакако

долазили из залеђа (Jeremić & Tadić, 1938). До половине XV века за губавце је организовано још једно склониште у близини Дубровника, док су лепрозоријуми подигнути и у Конавлима и Стону (Jeremić & Tadić, 1938). Сматра се да је крајем средњег века лепра харала широм Балканског полуострва, укључујући и унутрашње крајеве, док је нови талас заразе наступио са доласком Османлија (Šercer & Grmek, 1969; Јиречек, 1978; Катић, 1958; Катић, 1990).

У Котору је постојао лепрозоријум који представља једину познату установу на простору средњовековне Србије намењену искључиво изоловању лепрозних, попут оних које су постојале у градовима јадранског приморја и земљама западне Европе, за разлику од хоспитала у Хиландару и у близини Дечана, где је у склопу болнице постојало више одељења за све хроничне болеснике, укључујући и лепрозне. Которски лепрозоријум настао је по узору на италијанска склоништа овог типа, јављајући се и под називима *Дом љубавица* (*Domus leprosorium*) или *Хоспитал Светиој Лазара* (*Hospitale St. Lazzaro*). Као и у случају Дубровника и осталих градова (Jeremić & Tadić, 1938), налазио се изван градских зидина, тачније на јужној страни которских бедема, поред самостана Св. Фрање на Шурању, на локалитету Шипачје, код извора реке Гурдић (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1981; Катић 1990; Ковачевић Којић, 1999а). Први сачувани податак о лепрозоријуму у Котору потиче из 1431. године, премда је вероватно постојао већ у другој половини XIII века након доласка фрањеваца у Котор (1265) и подизања њиховог самостана 1288. године, будући да су чланови Мале браће нарочито бринули о лепрознима (Живковић, 2003; Живковић, 2010), док је у овом периоду склониште за губавце постојало и у Дубровнику (Jeremić & Tadić, 1938). Будући да је прихватилиште за лепрозне у близини Дечана подигнуто у првој половини XIV века, у Котору је свакако морало постојати раније, с обзиром на живе трговачке везе са приморским крајевима, којима су се заразе најбрже шириле (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1981; Катић, 1990; Ковачевић Којић, 1999а; Живковић, 2010).

Которски лепрозоријум издржаван је првенствено захваљујући завештањима которских грађана, поседујући и бројна земљишна имања, од којих су се поједина налазила на Крепису, код врата Св. Фрање (Живковић, 2010). Одређена заоставштина лепрознима помиње се 1431. године у вези са извршењем тестаментa Симка Болице (Ковијанић & Стјепчевић, 1957), док је Марин Медојица 1434. „јадним губавцима“ („*rauperibus leprosis*“) завештао 30 перпера (Ковијанић & Стјепчевић, 1957, стр. 15). По два перпера лепрознима у Котору завештали су и Добрин Милинов 1435. и Стојна, удовица Божа

Саветића, 1436. године (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Живковић, 2010). Имућни которски грађанин Марин Друшко је 1438. губавцима оставио чак 200 перпера за подизање куће или куповину поседа (Stjerčević, 1930; Мијушковић & Ковијанић, 1964; Живковић, 2010). Которски ђакон Јаков, син златара Метика, за спас и покој своје душе, завештао је 1449. године губавцима *Дома Св. Лазара* у Котору 8 стари хлеба, 3 овна и 3 ведра вина (Ковијанић & Стјепчевић, 1957, стр. 17). Становници Котора су лепрозним болесницима у неким случајевим даровали и одређене количине жита или поједине ситније прилоге, попут умиваоника и посуђа (Катић, 1965).

Которска општина је сваке године бирала старешину лепрозних (*procurator leprosorium*), односно управника *Дома Св. Лазара*, који је био задужен за бригу о смештају, исхрани и лечењу особа заражених лепром (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990; Ковачевић Којић, 1999а). Године 1431. као *procurator leprosorium S. Lazaro* помиње се Лауренцио Бућа, који је од Ђорђа де Гимо и Драгоја де Мачо примио 16 крстастих перпера у виду милосрдног дара лепрозоријуму у Котору (Катић, 1965). Такође, 1440. године у улози старатеља лепрозних на Шурању (*procurator leprosorium de Surana*) налазио се Трифун Драго (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990). Которске власти су касније постављале по два старатеља лепрозних који су готово редовно потицали из угледних которских племићких породица, док се избор обављао сваке године на Ђурђевдан, у време када су именовани и остали службеници комуне (Ковијанић & Стјепчевић, 1957; Катић, 1965; Мијушковић, 1971). О броју оболелих у которском лепрозоријуму нема никаквих података. Примера ради, у дубровачком лепрозоријуму код Плоча, према одлуци из 1410. године, могло је становати највише 20 губаваца (Jeremić & Tadić, 1938). Сматра се да је губа у Европи током XVI века представљала ретку болест, док се у Дубровнику губавци више готово и не помињу. Лепрозних је у Котору било и првих деценија XVII века, будући да су старешине лепрозоријума последњи пут изабране 21. априла 1621. године (Катић, 1965; Катић, 1967).

У католичком свету фрањевачки монашки ред био је у великој мери наклоњен лепрозним болесницима. Према правилима Св. Фрање лепрозни су заузимали посебно место међу маргиналним друштвеним категоријама које су фрањевци морали да опонашају, док је брига о губавима представљала највећи израз њихове каритативне делатности. По узору на Фрању Асишког, који се и сам након прекида са световним начином живота повукао у Порциункулу, у самој близини два лепрозоријума, установе за смештај губавих оснива-

не су уз готово сваки фрањевачки самостан (Goff, 2004; Живковић, 2010). То се најбоље може видети на примеру средњовековне босанске државе где су лепрозоријуми, као и у случају Котора, најчешће подизани у близини фрањевачких самостана, смештених на периферији градских насеља, обично код градских капија, док су се фрањевци старали о лечењу и неговању лепрозних (Ковачевић Којић, 1978, стр. 273, 275, 290, 348). Долазак фрањеваца у Босну датира из последње деценије XIII века, док је подизање самостана отпочело након оснивања фрањевачке викарије 1340. године (Jelinić, 1912; Ковачевић Којић, 1978). До процеса ширења фрањевачког реда и подизања већег броја самостана, поред којих су оснивани и лепрозоријуми, дошло је у другој половини XIV столећа првенствено захваљујући интензивном развоју градских насеља у Босни у овом периоду, као и подстицању мисионарске делатности од стране папства (Jelinić, 1912; Ковачевић Којић, 1978).

Фрањевачки самостани са лепрозоријумима постојали су у готово свим већим босанским градовима, посебно у развијеним рударским и трговачким насељима (Ковачевић Којић, 1978). Према попису фрањевачких самостана Бартоломеја Пизанског из 1375. године, у састав босанске викарије улазиле су кустодије на простору од Црног мора до Истре, заједно са Мачвом, деловима Влашке и Угарске, чак и Апулије, обухватајући бројне самостане (Jelinić, 1912; Ковачевић Којић, 1978). Лепрозоријуми су засигурно постојали поред самостана у рударским градовима средње Босне и средњег Подриња, тачније у Сребреници, Фојници, Високом, Подкрешеву и Јајцу (Ćirković & Kovačević Kojić, 1970; Ковачевић Којић, 1978; Ковачевић Којић, 1999; Радић, 2004; Ковачевић Којић, 2007). Самостани у Сребреници и Високом јављају се већ 1375, док су у осталим градовима подигнути у првој половини XV века, у време постојања јаким дубровачких насеобина (Jelinić, 1912; Ковачевић Којић, 1978).

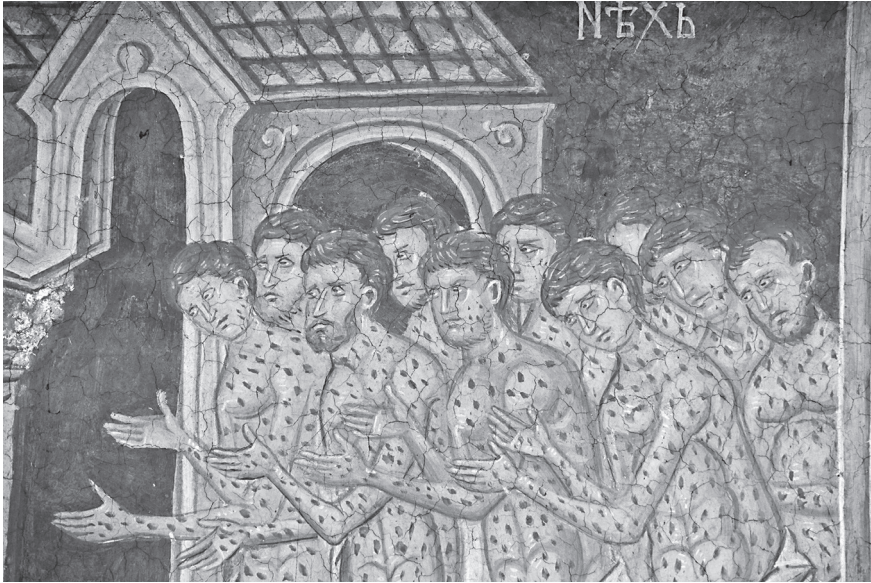
Установе за смештај и изолацију лепрозних у земљама средњовековне Босне издржавале су се, као и у другим случајевима, захваљујући милостињи. О томе сведоче тестаменти дубровачких грађана који су живели у босанским градовима и трговима, завештавајући лепрозним болесницима одређену количину новца или гардеробе (Ćirković & Kovačević Kojić, 1970; Ковачевић Којић, 1978; Ковачевић Којић, 2007). Дубровчанин Симко Тасовчић је тестаментом од 20. октобра 1440. године појединим губавцима у Сребреници даровао новчану суму у износу од 3 дуката (Testamenta 13 f. 73^v; Динић, 1955), док је Иван de Precho према документу из 1438. поседовао млин *apresso leprosi* (Testamenta 13 f. 10^v; Динић, 1955, стр. 96). Тестаментом од 19. јула 1449. године Радич Мишетић, Дубровчанин из Фојнице,

завештао је по три дуката лепрознима у Фојници, Високом, Подкрешеву, Јајцу и месту под називом Climo (Testamenta 14 f. 123'; Ковачевић Којић, 2007). У једном дубровачком документу од 2. маја 1440. године на губавце се наилази код Царине у близини границе између Дубровачке републике и територије херцега Стефана Вукчића Косаче (Ковачевић Којић, 2007). Лепрозне су даровали и припадници босанске цркве. Тако је Радин Гост завештао велику суму новца слепима, хромима, али и лепрознима, без обзира да ли су припадали правим крстјанима и крстјаницима „који греха не љубе“ или „мрсним људима“, односно припадницима православне и католичке цркве (Стојановић, 1934, стр. 154; Ćirković & Kovačević Kojić, 1970, str. 96; Ковачевић Којић, 2007, стр. 224, нап. 25).

У српским средњовековним писаним и ликовним изворима налазе се одређена обавештења и о клиничкој слици лепре, која у појединим случајевима указују и на врсту лепрозног обољења. Представе губавих са високим степеном реалистичности налазе се на фрескама насталим половином XIV века у манастиру Дечани (1340) и манастиру Св. Арханђела у Леснову (1340/1341–1346/1347), припадајући циклусу *Христјових чуда и њарабола*. У наосу манастира Дечани симптоми лепре јасно су видљиви на фресци *Христјос исцељује 10 њрокажених* (слика 1), насталој у виду ликовне представе Христовог чуда описаног у Јеванђељу по Луки (17. 11–19), као и на фресци *Христјос исцељује љубавца* (Матеј 8. 2–4; 11. 5; Марко 1. 40–44) (https://www.blagofund.org/Archives/Decani//Church/Pictures/Frescoes/Nave/North_Choir/CX4K1938.html; Радојчић, 1971; Даничић & Стефановић Караџић, 1981; Марковић, 1995; Ракић, 2002; Чанак Медић & Тодић, 2005; Гавриловић, 2008). У католикону манастира Лесново налазе се две фреске са представама губавих: сцена *Арханђел Михаило исцељује лејрозне*, у виду представе седморице нагих губаваца у седећем положају, окренутих према арханђелу, као и *Чудо са кривоклејником* (Габелић, 1998; Гавриловић, 2008). На фрескама у Дечанима и Леснову уочава се постојање мрких тамноокер мрља, тубера и белих лезија, како на читавом телу, тако и на длановима, табанима и очним капцима, што је карактеристично за бенигно туберкулоидно минор обољење лепре, што представља и један од доказа да је сликар овековечио управо ову врсту лепрозне болести, која се најчешће јавља у периоду између тридесете и четрдесете године живота (Šerčer & Grmek, 1969; Караџић, 1976; Гавриловић, 2008).

Лепроматозна (малигна) форма лепре манифестује се у виду тамнијих макула и већих тубера и инфилтрата који се јављају на избочинама екстремитета, али и лица, ушних шкољки и усне дупље,

Слика 1. Христос исцељује десеторицу прокажених,
Манастир Дечани

док је слузница у носу црвена, отекла и осута чиревима. Одликује се и јачим нервним поремећајима, пропадањем коштаног ткива, променама у плућима, слезини, јетри и бубрезима (Šercer & Grmek, 1969; Караџић, 1976). Код бенигног обољења лепре долази до делимичног љуштења белих лезија које у малигној форми отпадају у потпуности (Šercer & Grmek, 1969; Гавриловић, 2008). Имајући у виду наведене симптоме, сматра се да је поједностављени опис клиничке слике малигне лепроматозне форме оставио управо Григорије Цамблук у *Житију Стефана Дечанског*, помињући оне који су имали „изједено лице узаврењем крви, пошто је месо отпало, и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију и разделили се од члановног састава“ (Петровић, 1989, стр. 69; Гавриловић, 2008, стр. 266).

Опис клиничког изгледа лепрозног обољења дат је и у повељи Маре Бранковић и њених синова из 1406. године, која открива да су у хиландарској болници боравили и они **им же кости съкроушише се и вѣнѣ сѣстава кѣт стѣ нѣихѣ изливають соухаго ради и неисцѣлѣнаго недоуга** (Новаковић, 1912, 2005², стр. 464; Бубало, 2001, стр. 104; Катић, 1967, стр. 231; Катић, 1990, стр. 101), док се у симптому скрушених – поломљених костију ових губаваца очигледно крије одлика лепроматозног типа лепре (Šercer & Grmek, 1969). Лепрозни сликар Лонгин је на икони Стефана Дечанског 1577. године забележио да се

налази у гнојним, љутим ранама, насталим захваљујући неизлечивој болести, односно лепри: **СЪ ТЕЛОМ НЕИЗЦЕЛНИМ НЕДЪГОМ СТЪПИ И ГНОЕМ ЛЮТЕ БОЛЕЦА МЕ** (Мирковић, 1963, стр. 17; Катић, 1958; Катић, 1965; Катић, 1967; Катић, 1990).

У лепрозоријумима, који су служили првенствено за изоловање заражених, над оболелима се изгледа није примењивала никаква посебна терапија, будући да је губа представљала неизлечиво обољење (Šercer & Grmek, 1969). У списима српске средњовековне медицине, који су претежно настали превођењем лекарских списа западноевропске салернске медицинске школе, садржано је само неколико рецепата у виду терапије за лепрозне, који су очигледно служили за ублажавање тегоба. Према *Ходошком зборнику* особи оболелој од лепре требало је најпре пустити крв, која је према пнеуматском схватању заједно са осталим соковима чинила основу животне снаге, чистећи се венесекцијом од негативних пнеума. Пуштање крви код лепрозних требало се обавити неколико пута годишње у пролећним месецима, односно половином марта, априла и маја (Šercer & Grmek, 1969; Катић, 1986; Катић, 1990а; Катић, 1990; Радић, 2004). Рецепт *Ходошкој зборника* даље препоручује да губавац за ублажавање тегоба треба да узима мешавину вина и пепела, насталог од спаљеног јелењег рога, као и напитака од топлог вина и иситњеног лефандиновог рога. Лепрозном болеснику такође је саветовано да сваког јутра узима иситњен кимин помешан са медом и мало топлог вина (Катић, 1990а; Катић, 1990; Бојанин, 2012).

У *Сјисима о сложеним лековима* Хиландарског медицинског кодекса налази се рецепт за прављење ловоровог уља, чија се употреба препоручује и за лечење губе. Зрела ловорова зрна требало је иситнити и добро скувати у води, а затим, када вода испари, процедити смесу кроз крпу, скинути маст одозго кашиком и чувати у стакленој посуди. Сматрало се да ловорово уље, услед велике топлоте коју поседује, отвара крвне судове и умањује тврдоћу јетре и слезине. Због тога се његова употреба препоручивала у лечењу сваке болести настале услед назеба екстремитета, затим против свраба изазваног сланом слузи, као и у терапији за лепрозно обољење и неговање рана (Катић, 1989). У азијским земљама се за лечење лепре од давнина користило шолмугра-уље (*Oleum Chaulmoograe*), добијано из биљке *Hudnocarpus anthelminthica*, представљајући лек са најделотворнијим учинком, који је пак у европске земље доспео тек 1854. године (Šercer & Grmek, 1969; Scarbrough, 1991).

Референце

Необјављени извори

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Testamenta*
https://www.blagofund.org/Archives/Decani//Church/Pictures/Frescoes/Nave/North_Choir/CX4K1938.html

Објављени извори

- Бубало, Ђ. (2001). Повеље Маре Бранковић и синова јој Гргура, Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 65–66(1–4), 77–105.
- Даничић, Ђ. & В. Стефановић Караџић. (1981). *Библија или Свејо йисмо сѣароја и новоја завјейа*, превод. Београд.
- Динић, М. (1955). *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I, Београд.
- Грковић, М. (1993). *Сјиси о Косову*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 13. Београд: Просвета.
- Ивановић, М. (2014). Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану. *Сѣари српски архив*, 13, 33–64.
- Ивић, П. & М. Грковић. (1976). *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад.
- Јовановић, Г. & Л. Мирковић. (1989). *Константин Филозоф, Повесѣ о словима. Житије десјоја Стефана Лазаревића*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11. Београд: Просвета.
- Јухас Георгиевска, Љ. & Л. Мирковић & М. Башић. (1988). *Стефан Првовенчани, Сабрани Сјиси*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 3. Београд: Просвета.
- Катић, Р. (1989). *Хиландарски медицински кодекс N. 517. Превод* (транскрип. српскослов. текста и прев. Љ. Котарчић & М. Милојевић). Београд.
- Катић, Р. (1990а). *Медицински сјиси Ходошкој зборника. Избор*. Београд.
- Мак Данијел, Г. & Д. Петровић. (1988). *Данило Друџи, Живоји краљева и архиепискоја српских. Службе*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6. Београд: Просвета.
- Марјановић Душанић, С. (2002). Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке. *Сѣари српски архив*, 1, 13–30.
- Мијушковић, С. & Р. Ковијанић. (1964). *Грађа за историју српске медицине. Документи кошорској архива*. Београд.
- Мишић, С. & Т. Суботин Голубовић. (2003). *Свејоарханђеловска хрисовуља*. Београд.
- Новаковић, С. (1912, 2005²). *Законски сјоменици српских држава средњеја века*. Београд.

- Петровић, Д. (1989). *Григорије Цамблак, Књижевни рад у Србији*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12. Београд: Просвета.
- Стојановић, Љ. (1927). *Стари српски родослови и летиписи*. Београд.
- Стојановић, Љ. (1934). *Старе српске њовеље и писма*, II, Београд.

Литература

- Бојанин, С. (2012). Лечење биљем у средњовековној Србији. *Годишњак за друштвено историју*, 19(1), 7–34.
- Чанак Медић, М. & Б. Тодић (2005). *Манасџир Дечани*. Београд.
- Ђирковић, С. (1997). *Мерење и мере у средњовековној Србији*. Работници, војници, духовници. Београд, 135–168.
- Ćirković, S. & D. Kovačević Kojić. (1970). Zdravstvene prilike u srednjovekovnoj bosanskoj državi. *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae anno X(2)*, 93–98.
- Даничић, Ђ. (1863). *Рјечник из књижевних старина српских*, II. Београд.
- Demaitre, L. (2007). *Leprosy in Premodern Medicine: A Malady of the Whole Body*. Baltimore.
- Габелић, С. (1998). *Манасџир Лесново. Историја и живопис*. Београд.
- Гавриловић, А. (2008). Представе лепре и водене болести на српским фрескама у доба Стефана Душана (1331–1355). *Лесковачки зборник*, 48, 261–276.
- Гавриловић, Д. (1999). Болнице. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.
- Goff, J. L. (2004). *Saint Francis of Assisi*. London – New York.
- Grmek, M. (1954). Izvori za proučavanje povijesti medicine kod Hrvata do XIII. stoleća. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, 3, 9–26.
- Ивановић, Р. (1954). Дечанско властелинство, историјско-географска обрада. *Историјски часопис*, 4, 173–226.
- Jelinić, J. (1912). *Kultura i bosanski franjevci*, I. Sarajevo.
- Jeremić, R. (1935). *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja devetnaestog veka*. Zagreb.
- Jeremić, R. & J. Tadić (1938). *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I. Beograd.
- Јиречек, К. (1978). *Историја Срба II, културна историја* (превео и допунио Ј. Радонић). Београд.
- Кавало, Г. (2006). *Византијци*. Београд.
- Караџић, В. (1976). *Медицинска енциклопедија, група II (I–II)*. Београд – Сарајево.
- Катић, Р. (1958). *Медицина код Срба у средњем веку*. Београд.
- Катић, Р. (1965). *О њојавама и сузбијању заразних болести код Срба од 1202. до 1813. године*. Београд.

- Катић, Р. (1981). *Порекло српске средњовековне медицине*. Београд.
- Катић, Р. (1967). *Српска медицина од IX до XIX века*. Београд.
- Катић, Р. (1990). *Српска средњовековна медицина*. Горњи Милановац.
- Катић, Р. (1986). Терапијски зборници српске средњовековне медицине и њихово порекло. *Археографски њрилози*, 8, 123–131.
- Катић, Р. (1982). *Терминологија српске средњовековне медицине и њено објашњење*. Београд.
- Катић, Р. (1987). *Терминологијски речник српске средњовековне медицине*. Београд.
- Ковачевић Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовековне босанске државе*. Сарајево.
- Ковчевић Којић, Д. (1999). Лепра. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Ковчевић Којић, Д. (1999а). Лепрозориј. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Ковачевић Којић, Д. (2007). *Градски животи у средњовековној Србији и Босни (XIV–XV вијек)*. Београд.
- Ковијанић, Р. & И. Стјепчевић. (1957). *Културни животи старијара Кошора (XIV–XVIII вијек)*, II. Цетиње.
- Марковић, М. (1995). *Христјова чуда и јоуке*. Зидно сликарство манастира Дечана, Грађа и студије. Београд, 133–147.
- Мирковић, Л. (1963). *Иконе манастира Дечана*. Старине Косова и Метохије, II–III. Београд.
- Радић, Р. (2004). *Болести и лечење*. Приватни живот у српским земљама средњег века. Београд: Clio, 394–418.
- Радојчић, С. (1971). *Чудесна оздрављења и свети лекари у старом српском сликарству*. 700 година медицине у Срба. Београд.
- Ракић, Р. (2002). *Библијски речник: шреће измењено и дојуњено издање*. Београд.
- Ракић, З. (2002). *Лонјин*. Енциклопедија православља 2 (И–О). Београд.
- Scarborough, J. (1991). *Leprosy*. Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 2. New York.
- Спремић, М. (2005). *Рајачка ојашња код Бара*. Прекинут успон: српске земље у позном средњем веку. Београд, 165–193.
- Станојевић, Р. (1953). *Историја медицине*. Загреб.
- Stjepčević, I. (1930). *Prevlaka*. Zagreb.
- Šercer, A. & M. D. Grmek. (1969). *Medicinska enciklopedija 4 (Komb-Nju)*. Zagreb.
- Шупут, М. (1999). Странопријемница. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Живковић, В. (2003). Проповеднички редови у касносредњовековном Котору. *Историјски часопис*, 50, 67–85.
- Живковић, В. (2010). *Религиозност и уметност у Кошору: XIV–XVI век*. Београд.

Marina Štetić*

LEPROSY IN SERBIAN MEDIEVAL LANDS

In the Middle Ages, on the territory of Serbian lands, leprosy (*guba*, *prokaza*) was one of the most common infectious diseases, mentioned in preserved written sources since the second half of the twelfth century. Serbian rulers took special care of the lepers. In medieval Serbia there were two types of institutions for isolating lepers. In monastic shelters (lat. *hospitalium*), for people with permanent physical disabilities and the chronically ill, there were departments for accommodation and isolation of lepers, as it was the case with the Chilandar monastery, a hospital near Dečani, as well as the Benedictine abbey of St. Mary of Ratac near Bar. On the other hand, leprosariums were special institutions for accommodation and isolation of lepers that were established in the immediate vicinity of urban settlements. An institution of this type existed in Kotor, while in the Bosnian state leprosariums were established next to almost every Franciscan monastery. The description of the clinical picture of leprosy in Serbian medieval written sources, as well as the presentation of lepers in Serbian fresco paintings, indicate certain types of leprosy disease. The writings of Serbian medieval medicine also contain several recipes for the treatment and alleviation of leprosy.

Keywords: leprosy, *guba*, *prokaza*, leprosarium, Serbian Middle Ages

---

* Marina Štetić (1988) is a research associate at the Centre for Historical Geography and Historical Demography of the Faculty of Philosophy in Belgrade. The subject of her research is the history of the Serbian people in the Middle Ages, with an orientation towards historical geography and economic and social relations. She researches Latin documents of the State Archive in Dubrovnik. E-mail: marina.stetic@f.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.728(497.11)“12/14“(082)

616.9(497.11)“12/14“(082)

94(497.11)“12/14“(082)

ПОШАСТИ на тлу средњовековних српских земаља
(епидемије – непогоде – глад) : зборник радова / Синиша Мишић,
Катарина Митровић (уредници). – Београд : Универзитет,
Филозофски факултет, 2021 (Београд : Службени гласник). – 149
стр. ; 24 cm

Тираж 200. – Стр. 7–8: Предговор / Уредници. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.
– Summaries.

ISBN 978-86-6427-179-0

а) Србија -- Свакодневни живот -- 13в-15в -- Зборници б) Србија
-- Инфективне билести -- 13в-15в -- Зборници

COBISS.SR-ID 4840474

Зборник *Пошаста на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)* представља квалитетну, иновативну и актуелну колективну научну публикацију, која скреће пажњу на кључна питања односа средњовековног човека и његовог окружења. У њој је указано на занемарене теме из домена средњовековних студија, решена су поједина спорна питања у науци, постављени неопходни темељи за даља истраживања епидемија, глади и непогода, али и феномена страха и пошаста у средњовековном друштву.

Из рецензије др Александра Узелца

У позиционирању великих тема историографске науке глад, куга, лепра и, у мањој мери, елементарне непогоде заузимају важно место. Коначно, пред нама се налази тематски зборник радова који прецизно сагледава пошаста на тлу српских земаља у средњем веку. Његову основу чини историја живота и бивствовања појединца и заједнице, а кључне одреднице су човек и друштво у време кризе. Зборник је чврсто структурисан и чини га девет радова, подједнако је интересантан стручној, али и шиροј читалачкој јавности.

Из рецензије проф. др Снежане Божанић

У овом Зборнику препознајемо важан колективни научни допринос мултидисциплинарном сагледавању проблема *пошаста* у српском средњовековљу који ће несумњиво обогатити наше разумевање и сазнање речене теме. У целости, Зборник пружа свеобухватну, синтетску представу о разноврсним историјским аспектима *пошаста* на тлу српских земаља у зрелом средњем веку који ће бити од значаја како за уско стручну научну публику, тако и за све појединце заинтересоване за историју српског средњовековља.

Из рецензије проф. др Драгољуба Марјановића